

Länsi ja islam kylmässä sodassa¹

ANSSI MÄNNISTÖ

Islamilainen sivilisaatio ja muslimit ovat Euroopalle paljon tutumpia ja enemmän läsnä kuin mikään muu suurista sivilisaatioista. Ne ovat osa Euroopan ja sen sivistyselämän historiaa. Tämä on seikka, joka maanosamme pohjoisimmista kolkista katsottuna joskus unohtetaan. Välimeren kaikilla rannoilla islamin, kristillisyyden ja juutalaisuuden eri suuntaukset kohtaavat toisensa päivästä toiseen. Tämä yhteinen historia ei ole kuitenkaan taannut sitä, että Eurooppa – ja laajemmin länsi – ymmärtäisi erityisen hyvin islamilaista sivilisaatiota. Yksi 1990-luvun suurista puheenaiheista – ja myyteistä – onkin ollut islamilaisen sivilisaation kokeminen uhkana länsimaille.

Myönteiset länsimaiset käsitykset islamista ovat olleet harvinaisia etenkin 1980-luvulla. Eurooppalainen rasismi, ennen kaikkea Ranskassa ja myös Saksassa, on saanut yhä selvemmin islamin vastaista luonnetta. Myös Yhdysvalloissa islamin vastainen retoriikka on huomattava tekijä poliittisessa kielenkäytössä. Islamiin ja muslimeihin suhtautuminen on Suomessakin tullut yhä ajankohtaisemmaksi maamme liittyttyä Euroopan unioniin. Suomen osallistuessa koko maanosaa koskevaan päätöksentekoon, tarvitsemme yhä enemmän perusteltua tietoa myös Euroopan ja sen lähialueiden muista kulttuureista.

¹ Lectio praecursoria kirjoittajan väitöskirjan (*Islam länsimaisessa hegemonisessa diskursussissa. Myyttis-ideologinen ja kuva-analyttinen näkökulma sivilisaatioiden kohtaamiseen*) tarkastustilaisuudessa Tampereen yliopistossa 17.12.1999.

Länsimaisten islam-käsitysten pohtiminen sivuaa nykyaikana olennaisesti kysymystä tiedotusvälineiden kyvystä ja mahdollisuuksista muokata todellisuutta koskevia käsityksiämme. Joidenkin tutkijoiden mielestä mikään ei ole historiassa uhannut muslimeita yhtä paljon kuin länsimainen media nykyisin: eivät ristiretkeläisten aseet, eivät rautatiet, puhelimet tai lentokoneet, jotka tiukensivat yhteydenpitoa Eurooppaan.

Tultaessa 2000-luvulle länsimaisen ja islamilaisen sivilisaation kohtaaminen herättää suurta kiinnostusta ja myös epävarmuuden tunnetta. Olisiko islamin kohtaaminen lännessä helpompaa, jos kylmä sota ei olisi peittänyt näkyvyyttä siltä ja ylipäättään sivilisaatioiden omilta vaatimuksilta ja ääniltä?

Poliittinen myytti ja ideologia

Väitöskirjani peruskysymys oli arvioida, millaisia ovat olleet islamilaista sivilisaatiota koskevat hallitsevat eli hegemoniset länsimaiset käsitykset historiallisesti ja millaisiin poliittisiin ja kulttuurisiin tarkoituseriin nämä käsitykset ovat liittyneet. Tähän liittyvä tavoite oli hahmottaa, millainen rooli kunkin ajankohdan joukkoviestimillä, erityisesti visuaalisilla representaatioilla on ollut näiden käsitysten levittämisessä ja muokkaamisessa. Työn varsin laajassa historiallisessa katsauksessa tarkastelin länsimaisten islam-käsitysten muuttumisen vaiheita profeetta Muhammedin päivästä lähtien. Katsaus painottui länsimaiden moderniin kau-

Kuvio 1. Myytti, ideologia ja poliittisen yhteisön ajanlasku.

teen 1800-luvun alusta lähtien ja erityisesti kylmän sodan vuosikymmeniin.

Tutkimuskysymyksiä lähestyin monitahoisena analyysin avulla ja tässä asetelmassa tutkimukselleni hahmottui sekä teoreettisia, metodologisia että empiirisiä tavoitteita seuraavasti: Rakentamani teoreettisen mallin lähtökohtana oli ajatus, että jokaisella poliittisella yhteisöllä on oma ”ajanlaskunsa”, jota määrittävät tietyt historiasta voimansa ammentavat poliittiset myytit ja niistä johdetut ideologiset, tulevaisuutta koskevat toivetilat. Empiirisenä tavoitteena oli selvittää muslimisivilisaatiota ja islamia koskevia mediasisältöjä kylmän sodan aikana ja sen jälkeen kahdessa asemaltaan ja vaikutusvallaltaan hyvin erityyppisessä länsimaassa, Suomessa ja Yhdysvalloissa.

Metodologisena tavoitteena oli rakentaa ja kokeilla sanoma- ja aikakauslehtien kuvien ja tekstien analyysimenetelmää, joka ottaa nimenomaisesti huomioon eri diskurssimuotojen ominaispiirteet ja vuorovaikutuksen sekä tietyn yhteisön myyttien ja ideologioiden kytkeytymisen niihin. Perusajatukseni tällöin oli, että kuvitetussa lehtiartikkelissa vaikuttaa rinnakkain kaksi kertomusta: visuaalinen ja verbaalinen kertomus. Nämä kaksi kertomusta perustuvat erilaisiin diskursiivisiin käytäntöihin ja niiden funktio artikkelin kokonaisuudessa on erilainen.

Tutkimuksen teoreettinen pääainnovaatio oli ”poliittisen yhteisön ajanlaskun” -mallin ja siitä johdetun teorian kehittely. Tässä mallissa on keskeistä yhteisön historiallisten poliittisten myyttien ja tulevaisuutta koskevien ideologisten valintojen suhteen hahmottaminen. Tuo suhde on kiteytettyä seuraavanlainen: kun myyttejä voidaan tarkastella kerrontana, joka pitää yhteisön kiinni historiassaan, tarjoavat ideologiat viitekehyksiä, joiden puitteissa ja joihin nojautuen yhteisö ja sen yksilöt suuntautuvat tulevaisuuteen (ks. kuvio 1.). Myytin välityksellä historia vaikuttaa nykyhetken ratkaisuihin sekä hallitsevaan ja eteenpäin katsovaan ideologiaan. Näin myytti on kääntämässä historiaa ideologian kielelle.

Tämä teoreettinen malli on tarkoitettu yleiseksi poliittisten yhteisöjen olemusta jäsentäväksi aparatiksi. Omassa tutkimuksessani sovelsin sitä yhtäältä länsimaisen ja islamilaisen sivilisaation suhteen tarkasteluun historian aikana ja erityisemmin kylmän sodan ajanjakson määrittelyyn.

Lännen neljä laajentumisvaihetta

Lännen neljän suuren laajentumisvaiheen aktiivisin kausi ajoittuu suurin piirtein seuraavasti: ristiretket 1000–1200 -luvulla, Espanjan takai-

sinvalloitus muslimeilta eli *La Reconquista*, löytöretket 1400–1500 -luvuilla, kolonialismi 1800-luvulla ja kylmä sota 1950–90. Näiden laajentumisvaiheiden aikana joko kristillisen sivilisaation vapauden puolustaminen tai sen levittäminen ovat lännessä toimineet yhtenäisyyttä luovana tekijänä. Kääntöpuolena on ollut suvaitsemattomuus sitä kohtaan, jonka on koettu aiheuttaneen kaaoksen tai jota on pyritty järjestämään. Suhde islamilaiseen sivilisaatioon on jokaisessa noista laajentumisvaiheista ollut ensimmäinen kohde, jota vasten länsi on peilannut myyttejään ja esittänyt ideologiaa, tulevaisuutta koskevia toivetoiltoja ja siten rakentanut kulloistakin ”ajanlaskuaan”.

Analyysini painottuu 1800- ja 1900-lukuihin. Tämä rajoitus mielessä pitäen voidaan todeta, että kristillisen sivilisaation puolustamiseen vetoaminen – hyvän ja pahan taistelu, kaaoksen vastustaminen ja järjestyksen luominen – on usein ollut onnistunut keino hankkia johtajuus lännessä. Sivilisaation puolustaminen on ollut myös se missio, joka on yhdistänyt hajanaiset ja kilpailevat länsimaiset valtiot. Ainaakin hetkellisesti yhteinen tehtävä on peittänyt uskonnolliset tai maailmankatsomukselliset kiistat, jotka ovat olleet leimallisia Euroopalle menneinä vuosisatoina. Nämä yhtenäisyyden jaksot ovat olleet osaltaan määrittämässä eurooppalaisuuden identiteettiä ja niiden aikana Eurooppa on tehnyt eroa muihin. Kunkin aikakauden viestimet ovat aktiivisesti osallistuneet laajentumista tukevien myyttien levittämiseen ja ideologisten toivetoiltojen artikuloimiseen. Tätä olen havainnollistanut kutakin aikakautta koskevilla esimerkeillä.

Euroopan ja islamin maiden välinen vuosisatainen jännitteisyys hiipui renessanssian jälkeen islamilaisen maailman taantumiseen. Sen jälkeen eurooppalaiset taiteilijat ja myös filosofit toivat ja loivat Orientin eurooppalaisten yleisöjen mieliin maalausten, runojen ja kirjallisuuden avulla. Valistusaika ylisti islamin rationaalisuutta ja ammensi Orienttia koskevista saduista ja tarinoista maustetta eurooppalaiseen kulttuurielämää. Mutta todellinen Orientin valloitus tapahtui 1800-luvun alussa romantiikan aikakaudella.

Tutkimuksessani esitin, että modernisaation, teollistumisen, kolonialismin, orientalismin ja valokuvan kehitys ovat länsimaissa kulkenet

rinnakkain. Teollistumisen pauhua kammoksuineet sivistyneistön edustajat ja romantiikan ajan taiteilijat etsivät Orientista pakopaikkaa. He matkustivat sinne ensin mielikuvissaan, sitten höyrylaivalla. Orientti maalattiin tauluihin ja kodifioitiin teksteihin: se oli runsaan värikylläinen, aistillinen, villi, Toinen ja muinainen. Orientista tuli eurooppalaisen kaihon ja mielikuvituksen myyttinen luvattu maa.

Suezin kanavan rakentamisen seurauksena Lähi-itä muuttui kolonialistisen Euroopan strategisesti kaikkein tärkeimmäksi alueeksi 1800-luvun lopulla. Siinä prosessissa, jossa Lähi-itä kytkettiin eriateisin sitein Euroopan voimapolitiikalle alistaiseksi, viestimet näyttelivät merkittävää roolia. Viestimien, valokuva yhtenä tärkeimmistä, rooli oli huomattava myös Lähi-idän raamatullisen luonteen ja sen muuttumattomuuden todistelussa. Valokuvan ja Orientin suhteessa 1800-luvulla todentuu vakiintuneiden mielikuvien ja myyttien voima. Varhaisille Orientin ”todellisuutta”, arkea, esittäneille näkymille ei ollut markkinoita. Yleisöt halusivat ostaa esimerkiksi postikortteina nimenomaan maalausten vakiinnuttamia näkymiä; näitä olivat muun muassa vähäpukiset naiset. Myyttiset käsitykset eksoottisesta, mutta takapajuudesta Orientista sopivat kolonialistiseen ideologiaan; niillä pyrittiin oikeuttamaan kolonialistinen hallinto, sen sivistävät tarkoitukset.

Teoreettisesti arvioituna orientalismin runsaan kirjallisen ja kuvataiteellisen perinnön voisi olettaa näkyvän niissä visuaalisen esittämisen tavoissa, joilla länsi on sittemmin tarkastellut Orientin ydinalueena ollutta muslimimaailmaa. Tutkimukseni empiirisen osuuden kohteena olevan kylmän sodan ajan tarkastelu osoittaa kuitenkin selvän katkoksen näihin vanhoihin käsityksiin. Tämä on aikakauslehtianaalyyssin yksi keskeisistä tuloksista.

Lähi-itä ja kylmän sodan synty

Kysymys lännen ja islamin suhteesta kylmän sodan aikana osoittautuu huomattavan monisyiseksi. Tutkimuksessa tuon esille sen vähälle huomiolle jääneen seikan, että Lähi-idän tapahtumat olivat tuottamassa kylmän sodan varhaisvaiheen asetelmaa vuosina 1945–47 ja olivat siten luomassa Yhdysvaltain johtaman kylmän sodan ajan länsimaisen hegemonisen diskurssin

perustaa. Ensimmäinen toisen maailmansodan jälkeinen suuri kansainvälinen kriisi alkoi Pohjois-Irania koskeneesta kiistasta Neuvostoliiton ja länsiliittoutuneiden välillä alkuvuodesta 1946. Tuo kiistely, samoin kuin Turkin ja Kreikan kohtaama paine Neuvostoliiton taholta, olivat varsin pian muuttamassa Eurooppaan sodan jälkeen vakiintuneiden liittoutuneiden joukkojen asemia rintamalinjaksi, jonka kahdella puolella linnoitautuivat toisilleen vihamieliset leirit.

Yhdysvaltain näkökulmasta katsottuna Lähi-idän asetelmassa manifestoitui vuosina 1945–47 todellisimpana kommunismin leviämisen uhka. Tämä tilannearvio puettiin sanoiksi ns. Trumanin opissa maaliskuussa 1947 ja se antoi perustan Yhdysvaltain kansallisen turvallisuuden politiikalle ja maan sitoutumiselle Euroopan puolustamiseen. Suoria seurauksia tästä oli muun muassa se, että Yhdysvallat uhrasi aiemmat periaatteensa nationalistisen politiikan tukemisesta ja asetti oman maansa kansallisen turvallisuuden kysymykset etusijalle.

Samalla, kylmän sodan ensimetreillä, islam näyttäytyi jopa potentiaalisen liittolaisena ateistista kommunismia vastaan. Toisaalta islam katosi pian miltei tyystin kylmän sodan syvän vaiheen diskurssista. Islamilla, niin kuin muillakaan uskonnoilla, ei näyttänyt olevan silloin relevanssia. Öljyvarojensa vuoksi Lähi-itä, islamin ydinalue, oli strategisesti maailman tärkeimpiä seutuja. Tuolla alueella ”ystävät” olivat arvokkaita liittolaisia ja siellä käytiin myös eräs ajanjakson kaikkein vakavimmista selkauksista. Tutkimuksessani perustelen sitä, että koko kylmän sodan asetelman ja ajanlaskun legitimeetti kyseenalaistettiin ensimmäisen kerran menestyksekkäästi Iranin islamilaisessa valankumouksessa vuonna 1979. Näiden seikkojen vuoksi sekä kylmän sodan kehitys että lännen ja islamin suhde kytkettyvät olennaisesti toisiinsa ja tämän asetelman selvittämistä voi pitää tutkimuksen yhtenä keskeisenä tuloksena.

Islamin kuva viestimissä

Tutkimukseni yksi kantava ajatus oli, että uutisia välittävä media on nykyaikaisessa yhteiskunnassa se rajapinta, jossa tietyn poliittisen yhteisön myyttiset uskomukset ja arvot sekä käsitykset historiasta saatetaan yhteen niiden

ideologiaa tuottavien prosessien kanssa, jotka määrittävät yhteiskunnan suuntaa. Media siis *raportoi* myyteistä, eli siitä, minkä yhteisö on aiemmin kokenut arvokkaaksi ja itselleen ominaiseksi. Toisaalta media *reagoi*, eli formuloi sellaisia tulevaisuuden toivetoivoja, joita se pitää yhteisönsä kannalta suotavina.

Aikakauslehtiaineiston analyysiväline pyrki tarkastelemaan sitä, miten tietyn yhteisön uskomukset, arvot, myytit ja historialliset näkemykset yhdistyvät poliittisella areenalla käytävään keskusteluun tulevaisuuden toivetoivoista. Tutkimusaineistoksi kokosin kuudelta puolen vuoden pituiselta jaksolta, vuosilta 1956–95, Suomen Kuvalehden ja yhdysvaltalaisen Time-lehden kaikki ”islam-aiheiset” henkilövalokuvat, karikatyyrit ja mainokset sekä aiheen tärkeimmät tekstit. Keskeisintä aineistoa, aiheen henkilövalokuvia, kertyi 697 kappaletta (Time 452, SK 245). Ne kaikki on yksityiskohtaisesti analysoitu havaintomatriiseissa. Tarkoituksena oli tällöin erotella muun muassa sitä, miltä muslimisivilisaatio henkilöihin liittyneenä on näyttänyt, kuinka paljon ja mitä henkilöryhmiä kuvissa esiintyy ja missä rooleissa nämä eri ryhmät ovat olleet. Matriisien datasta on laadittu taulukoita ja kaavioita, joiden havaintoja hyödynnetään tutkimuksen visuaalisten kertomusten laadullisessa, diskurssianalyttisessä osuudessa.

Analyysi paljastaa, että tutkimani suomalaisen ja yhdysvaltalaisen aineiston suhde hegemoniseen länsimaiseen diskurssiin on osin erilainen, varsinkin neljällä ensimmäisellä tutkimusjaksolla. Tästä huolimatta islam-aiheen visuaalisen esilläolon runsaus noudattaa molemmissa lehdissä samoja muutosvaiheita. Toinen säännönmukaisuus on, että Suomen Kuvalehdessä varsinaisen islam-aihe on ollut suhteellisesti selvästi enemmän esillä kuin Timessä.

Merkille pantavaa on, että muslimisivilisaation maallistuneita tai ei-uskonnollisia ilmenymiä edustavien henkilökuviin luokka on kaikilla havaintojaksoilla suurin (lukuun ottamatta Suomen Kuvalehden jaksoa 1973). Samoin, huomionarvoista on, että ennen 1980-lukua ”varsinainen islam-aihe” esiintyy vain satunnaisesti ja marginaalisena molemmissa lehdissä. Esimerkiksi Edward Said on ajoittanut muslimien koskevien länsimaisten asenteiden jyrk- kenemisen jo vuosien 1973–74 öljykriisiin. Tä-

män tutkimuksen valossa muslimisivilisaation edustajat tulevat lehtien palstoille poliittisin tai uskonnollisin tunnuksin vasta 1980-luvulla ja erityisesti sen jälkipuoliskolla. Kylmän sodan aikana islamilla näyttää siis olleen uskonnollisena tai poliittisena ilmiönä vain marginaalista merkitystä länsimaisille muslimisivilisaatiota koskeville diskursseille.

Havaintomatriisien analyysi todentaa sitä seikkaa, että Lähi-idän ja Pohjois-Afrikan taantumukset, ihmiset ja kulttuurit hallitsivat tarkastelujaksojen välittämää käsitystä islam-aiheesta visuaalisten kertomusten osalta. Neljä viidesosaa kuvista esittää Lähi-idän ja Pohjois-Afrikan muslimeita, vaikka arabimaissa asuu vain viidennes maailman muslimeista.

Mikäli on niin, että islamilaisen sivilisaation yhtenä kielteisenä piirteenä on lännessä pidetty musliminaisen asemaa, voisi olettaa, että kuvia ”alistetuista” naisista olisi myös esillä säännöllisesti ja runsaasti. Havaintojaksolla 1973, 1981 ja 1987 Suomen Kuvalehdessä on sellaisten kuvien osuus, joissa on pelkästään miehiä, yli 80 % ja *Times*issä peräti 90 % tai enemmän. Näillä kolmella tutkimusjaksolla kuvat ovat tässä mielessä selvästi ”maskuliinimmat”. Näillä kolmella jaksolla julkaistaan kaikkein vähiten sellaisia kuvia, joissa on pelkästään naisia tai tyttöjä: yhteensä vain 10 kuvaa molemmissa lehdissä (SK 6 ja *Time* 4 kpl). Musliminaisia koskevat voimakkaat mielikuvat eivät tämän tutkimuksen valossa näytä perustuvan kuvien määrään, vaan kyse on kuvien laadusta, julkaisuajankohdasta ja -kontekstista. Tämä on varsin kiintoisa seikka, joka herättää monia valokuvan voimaan liittyviä pohdintoja jatkotutkimuksia ajatellen.

Visuaalisten kertomusten analyysi paljastaa, että kylmän sodan syvässä vaiheessa, 1950-luvulta 1970-luvun alkuun ja aina Iranin vuoden 1979 vallankumoukseen asti, islamilainen sivilisaatio ja sen edustajat ovat olleet esillä niukasti. Länsimaista katsantokantaa hallitsee yhtäältä välinpitämättömyys tuon sivilisaation ”omaa ääntä” ja tarpeita kohtaan ja toisaalta – Suomen Kuvalehden varhemmilla jaksoilla – isällisen huolehtiva suhtautuminen. Orientalismista tutut eksoottisuuden korostamisen piirteet tuntuvat toisinaan diskurssin ja suhtautumisen taustalla. Islamilaisen sivilisaation omille näkemyksille maailmasta ja sen oikeutukselle

esittää ja etsiä aktiivisesti vaihtoehtoisia tapoja – ja diskursseja – järjestää asioitaan on vain rajallisesti sijaa ja ymmärtämystä 1950–70-luvuilla. Asetelma on tuolloin polarisoitunut lähinnä kahteen suhtautumistapaan: (1) välinpitämättömyyteen tai holhoavuuteen ja (2) eksoottisuuteen. Tähän liittyi näkemys, että islam uskontona oli, muun muassa arabinationalismin ja modernisaation vuoksi, häviämään tuomittu taustailmiö. Vähittäin vuoden 1973 öljykriisin ja erityisesti Iranin vuoden 1979 vallankumouksen jälkeen islamilaista maailmaa koskeva ymmärtämys jakautuu yhtäältä (1) välttämättömän sietämisen (öljy ja strategiset syyt) sekä (2) soittaisuuden ja laajenemisen uhan väliseksi ristiriidaksi.

1990-luvun puolivälissä muslimisivilisaatio näyttää ensimmäistä kertaa toisen maailmansodan jälkeen ilmenevän molemmissa lehdissä omana, kuohuvana, mutta kokonaiseksi hahmottuvana aihepiirinä. Merkille pantavaa on myös se, että vasta jaksolla 1995 jutuissa ja niiden visuaalisissa kertomuksissa pohditaan laajemmin naisten asemaa islamilaisessa sivilisaatiossa. Jakson 1995 analyysiesimerkki on huomattavan tärkeä sen koko tutkimuksen perusväitteen kannalta, että kylmän sodan jälkeen valtioilla on ulkoisista paineista vapaammin mahdollisuutta ja myös sisäsyntyistä tarvetta järjestää asiansa enemmän omien historiallisten ja kulttuuristen perinteidensä mukaisesti.

Sivilisaatioiden kohtaamisen haaste

Aikakauslehtianalyysi vahvistaa sitä teoreettista ajatusta, että kylmän sodan aikana länsimaissa ei kyetty näkemään islamilaisen sivilisaation antamaa haastetta: islamilainen sivilisaatio oli pääosin ei-kommunistinen ja suvaitsi kapitalistisen järjestelmän. Islamilaisuuden haaste pelkistettiin turvallisuuskysymykseksi, vaikka kyse oli kokonaisen maailmanjärjestelmän taholta vähittäin yltyneestä vastareaktiosta länsimaalaistumista kohtaan.

Iranin vallankumous ja sen taustalla ollut uskonnollisuuden kasvanut merkitys ei ollut mikään yhtäkkinen ja yksittäinen – Iraniin liittyvä – ilmiö. Iranin islamilainen liikehdintä tuli laajimpana ja nopeimmin näkyviin, mutta yleisesti ottaen se oli alkanut purkautua ja järjestyä jo vuoden 1967 sodan jälkeen. Tuon liikeh-

dinnän kärki suuntautui länsimaisia arvoja ja elämäntapaa levittänyttä modernisaatioprojektia vastaan ja se sai useita muotoja. Lievimmillään se tarkoitti modernisaation sellaisten ilmentymien vastustamista, jotka tukahduttivat jonkun alueen kulttuurisia piirteitä. Sellaisena tämä ilmiö on mitä rakentavin ja dynaamisin voima, mitä osoittaa vaikkapa egyptiläisen, 1920-luvulla perustetun Muslimiveljeskuntajärjestön laaja sosiaalinen, taloudellinen ja sivistyksellinen toiminta. Äärimuodossaan liikehdintä pyrkii aktiivisesti hylkäämään kaiken modernin (viimeisimpänä ilmiönä tästä on Afganistanissa 1990-luvun lopulla valtaan nousut Taliban-liike). Kaiken kaikkiaan tämän liikehdinnän juuret ulottuvat jo 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun islamin ajanmukaistamista vaatineeseen muslimimodernistiseen liikkeeseen.

Iranin vallankumous seurauksineen yksipuolisti käsityksiä islamilaisen liikehdinnän luonteesta ja oli osaltaan peittämässä näkyvyyttä laajemmalla islamilaiselta heräämiseltä keskellä kylmän sodan viimeistä vaihetta, 1980-lukua. Modernisaatioprojekti muutti aktiivisesti paikallista kulttuuria ja pyrki rajaamaan uskonnoille lähinnä ritualistisen ja yksityisen lokeron ihmisten elämässä. Modernisaation vastustaminen ei edes Iranin kontekstissa ole kuitenkaan ainoa ja riittävä seikka selittämään kulttuurien sisällä kasvaneiden patoutumien räjähdysmäistä purkautumista. Tutkimuksessani esitin, että Iranin vuoden 1979 vallankumouksessa oli yhtenä tärkeänä tekijänä kyse kylmän sodan hegemonisen diskurssin vastustamisesta. Tämä sama seikka lienee jouduttanut myös Itä-Euroopan kumouksia 1980-luvun lopulla. Molemmissa vallankumouksissa vastustettiin kylmän sodan ajanlaskun jäykkyyttä ja väkivaltaisutta, joka oli rajannut tulevaisuutta koskevat toivetilat ja seisauttanut menneisyyden perustalle rakentuvan, oman paikallisen ja omaan sivilisaatioon liittyvän ajanlaskun. Yhteisön oma historiallinen kokemus ei sopinut yksin ulkoa annettujen tulevaisuuden toivetoiltojen mahdollisuuksien kanssa.

Lyhyesti sanoen: kolonialistisen tai muun hegemonisen maailmanjärjestelmän diskurssin sisältämä ristiriita jonkin alueellisen tai paikallisen hegemonisen diskurssin välillä voidaan kuvata myytin lataamien odotusten ja tulevai-

suuden toivetoiltoille asetettujen rajoitusten väliseksi jännitteeksi. Iranin ja Itä-Euroopan opeukset voidaan pukea myös metaforan asuun: kulttuuri on terästä lujempaa.

Kulttuuriin ja sivilisaatioon on sisäänrakennettu pyrkimys päästä mukaan nykyisyyteen eli määräämään tulevaisuutensa suunnasta. Näin on siksi, että kulttuurille antaa elinvoimaa ja identiteettiä historiallinen kokemus, joka siirtyy myyttien välityksellä nykypäivään. Jotta kulttuuri voisi toimia omaehtoisesti, sen pitäisi pystyä suuntautumaan tulevaisuuden toivetoiloihin omaan historiaansa nojaten. Tämä ei tarkoita, että kulttuurin olemus olisi staattinen. Kyetäkseen menestymään rauhanomaisesti kulttuuri joutuu sisäisten ja ulkoisten kamppailujen seurauksena mukautumaan uusiin olosuhteisiin ja omaksumaan tapoja ja ajatuksia, jotka täydentävät ja muokkaavat sen jäsenten maailmankuvaa. Kulttuuri, joka seuraa aikaansa, joutuu välillä aloittamaan uudelleen nykyisyytensä manifestaatioiden tai käännteiden seurauksena.

Serbian johdon noudattamien historiantulkintojen ja niistä johdettujen tulevaisuuden toivetoiltojen seurauksia 1990-luvulla ovat olleet muun muassa massiiviset ihmisoikeusrikkomukset Kosovon albaaneja ja Bosnian muslimeita kohtaan. Balkanin kriisi 1990-luvulla antaa siten äärimmäisen esimerkin siitä, mitä tapahtuu, jos historiasta ei käydä keskustelua, vaan tukahdutetaan vähemmistöryhmien äänet sekä demokratian ja viestinnän instituutiot ja kanavat.

Kylmän sodan päättyttyä painopiste on siirtynyt maailmanjärjestelmän tasolla kaksinaisuuden alueellisten, neuvottelevien diskursien kamppailuksi hegemonia-aseman tai konsensuksen saavuttamiseksi. Vakiintuessaan tämä asetelma merkitsisi kahta seikkaa: yhtäältä kulttuurien ja sivilisaatioiden renessanssia ja toisaalta vuosisatoja dominoivassa asemassa olleen Eurooppa- ja länsikeskeisen maailmanmallin ja historiakäsityksen väistymistä. Sikäli kuin sivilisaatiot kylmän sodan jälkeen kokevat renessanssin eli löytävät itsensä ja juurensa uskonnoistaan, kulttuuristaan ja historiastaan – niin kuin muun muassa Samuel P. Huntington olettaa – voi aueta myönteisen rinnakkaiselon mahdollisuuksia. Ainakin islamin, myös sen ääriaineisten, on periaatteessa helpompi kom-

munikoida sellaisen lännen kanssa, joka on löytänyt uskonnot ja henkisyyden uudestaan. Negatiivinen skenaario on, että sivilisaatiot eristyvät ja ottavat vihamielisesti etäisyyttä toi-

siinsa. Tällaista kehitystä ei voi pitää millään muotoa toivottavana. Sivilisaatioiden välisen dialogin edistämistä voikin pitää 2000-luvun yhtenä suurimmista haasteista.